१४१

दीर्घतमा औचथ्यः।अग्निः। जगती, १२-१३ त्रिष्टुप्।

बळित्था तद्वपुषे धायि दर्शतं देवस्य भर्गः सहसो यतो जनि।

यदीमुप ह्वरते साधते मतिर्ऋतस्य धेना अनयन्त सस्रुतः॥ १.१४१.०१

यतः- यत्कारणात्। सहसः- सहनशीलत्त्वात्। जनि- जातम्। तत्कारणात्। देवस्य- द्योतनशीलस्य। दर्शतम्- दर्शनीयम्। भर्गः- तेजः। तत्। वपुषे- भावनारूपाविष्करणाय। बट्- सत्येन। बट् सत्यनामा यास्कमते। इत्था- एवम्। धायि- धार्यते। यत्- येन कारणेन। ईम्- एतत् तेजः प्रति। मतिः। उप ह्वरते- एकाग्रतां प्राप्नोति। ह्वृ कौटिल्ये। साधते- ध्यानं साधयति। तेन कारणेन। ऋतस्य- सत्यस्य वेदाख्यस्य। धेनाः- वाचो मन्त्रा इति भावः। सस्रुतः- सङ्गताः। अनयन्त- एतत्तेजो भावनासु नयन्ति ॥१॥

निर्यदीं बुध्नान्महिषस्य वर्पस ईशानासः शवसा क्रन्त सूरयः।

यदीमनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहा सन्तं मातरिश्वा मथायति॥ १.१४१.०२

पृक्षः- अन्नभूतः। वपुः- चक्षुरिन्द्रियगोचरः। पितुमान्- अन्नसाधकः। नित्यः- सनातनः। अग्निः। आ शये- भूमौ आशेते। द्वितीयम्- अस्य द्वितीयं स्थानम्। सप्तशिवासु मातृषु- सप्तसिन्धुषु विद्युद्रूपेण भवति। आध्यात्मिके तु सप्त सिन्धवः सप्तलोकस्थमूलशक्तिप्रवाहाः। अस्य- अस्याः। वृषभस्य- वृष्टेः। दोहसे- दोहनाय। तृतीयम्- तृतीयं रूपं बिभ्राणो राजते। दशप्रमतिम्- प्रभूतप्रणाळीयुतप्रकर्षमतिभूतमग्निम्। योषणः- सप्त सिन्धवः। जनयन्त- अजनयन्। वैद्युतमग्निं नद्यो जनयन्ति। आध्यात्मिके तु सप्तमूलशक्तिप्रवाहाः सर्वभूतहितक्रतुं जनयन्ति ॥२॥

निर्यदीं बुध्नान्महिषस्य वर्पस ईशानासः शवसा क्रन्त सूरयः।

यदीमनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहा सन्तं मातरिश्वा मथायति॥ १.१४१.०३

ईम्- एनम्। बुध्नात्- मूलाद्धृदः। महिषस्य- महतः। वर्पसः- रूपस्य प्रकटनाय। ईशानासः- ईशनशीलाः। सूरयः- ज्ञानिनः। शवसा- स्ववीर्येण। निः क्रन्त- निष्कुर्वन्ति। प्रदिवः- प्रकर्षेण दिव्यस्य। मध्वः- सोमस्य। आधवे- आधवने प्रक्षेपे निष्पत्तौ वा। गुहा सन्तम्- हृदयगुहायां सन्तम्। ईम्- एनम्। मातरिश्वा- प्राणः। अनु- पुनः पुनः। मथायति- उद्धर्तुं मथ्नाति॥३॥

प्र यत्पितुः परमान्नीयते पर्या पृक्षुधो वीरुधो दंसु रोहति।

उभा यदस्य जनुषं यदिन्वत आदिद्यविष्ठो अभवद्घृणा शुचिः॥ १.१४१.०४

परमात् पितुः- चिदाकाशात्। प्र- प्रकर्षेण। अग्निः। परि- परितः। नीयते। पृक्षुधः- पुरोडाशादिषु धीयमानाः। वीरुधः। दंसु- दन्तेष्वग्निज्वालासु। रोहति- आरोहन्ति। आध्यात्मिके तु ध्यानभावनादिकहव्यानि कर्मभूतहव्यानि वा चित्तोपशमने प्रविशन्तीत्यर्थः। दमु उपशमे। अस्य- एतस्याग्नेः। जनुषम्- जन्म। उभा- द्यावापृथिव्यौ। इन्वतः- व्याप्नुतः। इवि व्याप्तौ। आदित्- अनन्तरमेव। यविष्ठः- युवतमः। घृणा- भासमानः। शुचिः- शुद्धः। अभवत्॥४॥

आदिन्मातृराविशद्यास्वा शुचिरहिंस्यमान उर्विया वि वावृधे।

अनु यत्पूर्वा अरुहत्सनाजुवो नि नव्यसीष्ववरासु धावते॥ १.१४१.०५

आदित्- अनन्तरमेव। मातृः- सप्त नदीः। आ- समन्तात्। आविशत्- विवेश। वैद्युतोऽग्निर्नदीर्विवेश। अथवा सप्तलोकस्थमूलशक्तिप्रवाहान् सर्वभूतहितक्रतुर्विवेश। यासु- आसु। आ- समन्तात्। शुचिः- परिशुद्धः। अहिंस्यमानः- अहिंसितोहिंसको वा। उर्विया- विस्तृतरूपेण।

वावृधे- ववृधे। पूर्वाः- प्राचीनाः। सनाजुवः- सनातनीः। हव्यभूतौषधीः। हव्यभूतध्यानभावना वा। अरुहत्- आरुरोह। नव्यसीषु- अभिनवासु। अवरेषु- कनिष्ठासु। हव्यभूतौषधीषु। हव्यभूतध्यानभावनासु वा। धावते- आरोहणाय धावति ॥५॥

आदिद्धोतारं वृणते दिविष्टिषु भगमिव पपृचानास ऋञ्जते।

देवान्यत्क्रत्वा मज्मना पुरुष्टुतो मर्तं शंसं विश्वधा वेति धायसे॥ १.१४१.०६

आदित्- अनन्तरमेव। दिविष्टिषु- दिव्यैषणेषु। होतारम्- देवाह्वातारमग्निम्। वृणते- उपासकाः संभजन्ते। भगमिव- सौभाग्याधिदैवतं सूर्यमिव। पपृचानासः- संपृचानाः। ते- प्रसाधयन्ति। पुरुष्टुतः- बहुधा स्तुतः। विश्वधाः- विश्वधारकः। धायसे- दिव्यानुभूतये। शंसम्- मन्त्रम्। वेति- कामयते। मज्मना- पवित्रेण मनसा। क्रत्वा- सङ्कल्पेन। देवान्- देवताः। वेति। मर्तं- मनुष्यमपि। वेति ॥६॥

वि यदस्थाद्यजतो वातचोदितो ह्वारो न वक्वा जरणा अनाकृतः।

तस्य पत्मन्दक्षुषः कृष्णजंहसः शुचिजन्मनो रज आ व्यध्वनः॥ १.१४१.०७

ह्वरः- एकाग्रचित्तः। वक्वा- उपदेष्टा आचार्यः। न- इव। यजतः- पूज्यः। वातचोदितः- प्राणप्रेरितः। अनाकृतः- अनिवारितोग्निः। जरणाः- स्तुतीः। वि- विशेषेण। अस्थात्- अतिष्ठत्। व्यध्वनः- विशेषमार्गस्य। शुचिजन्मनः- परिशुद्धजन्मयुक्तस्य। कृष्णजंहसो धक्षुषः- अन्धकारदाहकस्य। तस्य- अग्नेः। पत्मन्- सञ्चारमार्गे। रजः- लोकः। लोकोपलक्षितजनः। आ- आभिमुख्येन। अस्थात्- अतिष्ठत् ॥७॥

रथो न यातः शिक्वभिः कृतो द्यामङ्गेभिररुषेभिरीयते।

आदस्य ते कृष्णासो दक्षि सूरयः शूरस्येव त्वेषथादीषते वयः॥ १.१४१.०८

शिक्वभिः- रज्जुभिः। कृतः- बद्धः। रथः। न- इव। यातः- स्थापितः। अरुषेभिः- रोचमानैः। अङ्गेभिः। द्याम्- दिवम्। ईयते- गच्छति। आत्- अनन्तरम्। अस्य- अग्नेः। ते- अमूः। सूरयः- ज्वालाः। कृष्णासः- तमांसि। दक्षि- दहन्ति। शूरस्येव- योद्धुर्हस्ताद्यथायुधानि निःसरन्ति तथा। त्वेषतात्- दीप्तिमतोऽग्नेः। वयः- हव्यम्। ईषते- दिवं प्रति वृष्ट्युत्पादनाय वृत्रदमनाय वा गच्छति ॥८॥

त्वया ह्यग्ने वरुणो धृतव्रतो मित्रः शाशद्रे अर्यमा सुदानवः।

यत्सीमनु क्रतुना विश्वथा विभुररान्न नेमिः परिभूरजायथाः॥ १.१४१.०९

अग्ने। त्वया- भवता। वरुणः- ऋताधिदेवता। धृतव्रतः- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतान्यस्मद्व्रतानि धारयति। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। शाशद्रे- तमः शातयति। अर्यमा- सौशील्याधिदेवता। सुदानवः- शोभनदायको भवति। सीम्- सर्वतः। क्रतुना- प्रज्ञया। विश्वथा- विश्वात्मक इव। विष्णुरिवेत्यर्थः। सवितेव वा। विभुः- प्रभुः। अरान्न नेमिः- शङ्कून् बाह्यावलय इव। परिभूः- परितः सन्। अजायथाः- प्रादुर्भूतोसि ॥९॥

त्वमग्ने शशमानाय सुन्वते रत्नं यविष्ठ देवतातिमिन्वसि। तं त्वा नु नव्यं सहसो युवन्वयं भगं न कारे महिरत्न धीमहि॥ १.१४१.१०

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो। त्वम्। शशमानाय- मन्त्रस्तुतिपराय। सुन्वते- रसनिष्पादकाय। देवतातिम्- दिव्यभावनाविस्तारमयीम्। रत्नम्- रमणीयां संपदम्। इन्वसि- व्याप्नोषि। यविष्ठ- अतिशयेन तरुण। सहसः- सहनशक्तेः। युवन्- तारुण्यपूर्णवत्स। महिरत्न- महत्संपद्युक्त। तम्-

तादृशम्। त्वा- भवन्तम्। नव्यम्- अभिनवम्। भगं न- सौभाग्याधिदैवतं सूर्यमिव स्थितम्। वयम्। नु- क्षिप्रम्। कारे- अस्मत्कर्मसु। धीमहि- ध्यायामः स्थापयामश्च ॥१० ॥

अस्मे रयिं न स्वर्थं दमूनसं भगं दक्षं न पपृचासि धर्णसिम्। रश्मींरिव यो यमति जन्मनी उभे देवानां शंसमृत आ च सुक्रतुः॥ १.१४१.११

अस्मे- अस्मासु। रयिं न- दानयोग्यधनमिव स्थितम्। दमूनसम्- दमयुक्तम्। स्वर्थं- शोभनज्ञानम्। भगम्- सौभाग्यम्। धर्णसिम्- धारकम्। दक्षम्- सामर्थ्यम्। न- च। पपृचासि- संपृणक्षि। उभे जन्मनी- अभ्युदयनिःश्रेयसे। रश्मीनिव- सूर्यरश्मीन् सूर्य इव। यमति- नियमयति। सुक्रतुः- विश्वहितसङ्कल्पः सन्। ऋते- प्रकृतिनियतौ। देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम्। शंसम्- स्तुतिभूतमन्त्रम्। यमति ॥११ ॥

उत नः सुद्योत्मा जीराश्वो होता मन्द्रः शृणवच्चन्द्ररथः।

स नो नेषन्नेषतमैरमूरोऽग्निर्वामं सुवितं वस्यो अच्छ॥ १.१४१.१२

उत- अपि च। सुद्योत्मा- सुद्योतमानः। जीराश्वः- शीघ्राश्वः। निस्तन्द्रिप्राणः। होता- आह्वाता। मन्द्रः- आनन्दमयः। चन्द्ररथः- आह्लादगतिशीलः। अमूरः- ज्ञानी। वस्यः- आच्छादकः। वस आच्छादने। निवासभूतो वस निवासे। चित्तवृत्तिस्तम्भकारकः। वसु स्तम्भे। अग्निः- विश्वहितरत्युद्भूतसङ्कल्पः। शृणवत्- शृणोतु। वामम्- सुन्दरम्। सुवितम्- सुष्ठु प्राप्यं स्वर्गम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। नेषतमैः- अतिशयेन नेतृभिः साधनैः। नेषत्- नयतु ॥१२ ॥

अस्तावि अग्निः शिमीवद्भिरर्कैः साम्राज्याय प्रतरं दधानः।

अमी च ये मघवानो वयं च मिहं न सूरो अति निष्टतन्युः॥ १.१४१.१३

शिमीवद्भिः- कर्मवद्भिः। अर्कैः- सूर्यरश्मिभिर्मन्त्रैर्वा। साम्राज्याय- राष्ट्राधिपत्याय। प्रतरम्- अभ्युदयम्। दधानः- धारयमाणः। अग्निः। अस्तावि- स्तुतः। ये। अमी- ते। मघवानः- सम्पद्वन्तः। वयं च। मिहम्- मेघम्। न सूरः- सूर्यः स्वकिरणैर्यथा शब्दयति तथा। निष्टतन्युः- अग्निं हविर्भिः शब्दयामः ॥१३॥